

УДК 81'373.7

К. О. Янчук – викладач кафедри міжнародних відносин,
здобувач кафедри лінгвістики Національного університету
“Острозька академія”

Вербалізація позамовного змісту в системі компаративних фразеологічних одиниць

*Роботу виконано на кафедрі міжнародних відносин
НУ “Острозька академія”*

У статті йдеться про способи передачі невербального змісту в системі компаративних фразеологічних одиниць. Проаналізовано основні шляхи набуття стійкими порівняннями експресивного, емотивно забарвленого значення.

Ключові слова: компаративна фразеологічна одиниця (КФО), метафора, оцінне значення.

Янчук К. О. Вербалізація внеязыкового содержания в системе компаративных фразеологических единиц. Стаття посвящена способам передачі невербального содержания в системе компаративных фразеологических единиц. Рассматриваются главные пути приобретения устойчивыми сравнениями экспресивного, эмотивно забарвленого значения.

Ключевые слова: компаративная фразеологическая единица (КФЕ), метафора, оценочное значение.

Kateryna O. Ianchuk. Verbalization of Extralinguistic Content in the System of Comparative Phraseological Units. The article deals with the ways of expressing nonverbal content in the system of comparative phraseological units. The main ways of acquiring expressive and emotionally charged meaning by the similes are described.

Key words: comparative phraseological unit, metaphor, evaluative meaning.

Постановка наукової проблеми та її значення. Чи ненайважливішою проблемою вивчення фразеологічних одиниць є проблема дослідження їх мотивації, тобто того, як процеси та явища впливають на формування і значення фразеологізмів як одиниць вторинної номінації. Це допомагає зрозуміти та знайти, на перший погляд, напрочуд далекі, непомітні та нелогічні зв'язки між формою та значенням ФО, а оскільки стійкі порівняння також належать до фразеологічного фонду мови, перед науковцями, які займаються вивченням цих компаративних одиниць, стоять аналогічні завдання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Як слушно зауважує у статті, присвяченій впливу мовної картини світу на значення ФО, Є. Заздравних, “Фразеологічні одиниці, у зв'язку зі своєю когнітивною і мовною природою, мають ускладнену семантичну структуру, виражаючи як інваріантні, так і варіативні знання про світ, і співвідносяться із вторинним сегментом мовної картини світу (МКС): на противагу універсальному характеру первинних понять у процесі фразеотворення формується конотативний аспект фразеологічного значення, а суб'єктивна додаткова інформація передається через експресивне і емоційно-оцінне відношення до об'єкта” [3, 344]. Отже, спираючися на факт, що фразеологічні одиниці (а в нашому випадку – КФО) у плані вираження мають значення досить віддалене від денотативних значень компонентів, що входять до їх складу, спробуємо визначити, як відбувається процес фразеологізації у стійких порівняннях і що впливає на суттєву трансформацію прямого значення в метафоричне.

В. Огольцев бачить процес фразеологізації стійкого порівняння як перетворення компаративного значення в метафоричне, оскільки і метафора, і порівняння мають і спільне, і відмінне. Серед спільних рис, названих дослідником, – спільне семантичне та логічне походження обох явищ, а саме, зіставлення предметів на основі спільної характеристики, притаманної обом, однакова логіко-компаративна структура ($\frac{A-B}{C}$), однакове логічне співвідношення компаративних елементів (A та B),

а також той факт, що зіставлення предметів має характер *уподібнення* елементу A елементові B , яке реалізується двома напрямками: за ступенем прояву спільної ознаки та за ознаками, що виходять за межі даної основи порівняння. На думку В. Огольцева, таке уподібнення (ототожнення) за двома напрямками є суб'єктивним.

Що ж до логіко-семантичних відмінностей між порівнянням і метафорою, то В. Огольцев виокремлює такі: 1) в основі порівняння – уподібнення елементів *A* та *B*, у той час як в основі метафори – отождоження; 2) метафора, на відміну від порівняння, може виконувати номінативну функцію, адже завдяки тотожності з елементом *A* елемент *B* може ставати його ім'ям; 3) образне порівняння є “зближенням, уподібненням конкретного індивідуального предмета класу предметів іншого роду, інакше кажучи, актом підведення індивідуального предмета під поняття іншого роду”, а метафора – найменування предмета одного класу ім'ям класу предметів іншого роду [6, 60–61]. На це звертає увагу й О. Кунін, зазначаючи, що саме завдяки такій кореляції двох класів речей і виникає образність словосполучення як така. Він наводить приклад КФО *as brave as a lion*, українським еквівалентом якого виступає фразеологізм *хоробрий як лев*. О. Кунін пояснює, що ФО є експресивною, оскільки поняття “людина” (стосовно якої й використовується згадане порівняння) і “лев” належать до абсолютно різних класів, а якщо порівняти *лева* і *левицю* (які належать до одного класу), то тоді будь-яка образність цієї ФО втрачається, натомість залишається просте, необразне порівняння [4, 139].

Отже, перетворення стійкого порівняння у фразеологізм відбувається, на думку В. Огольцева, тоді, коли компаративна структура втрачає риси, притаманні порівнянню, і набуває властивостей метафори – і семантичних, і формальних. Така трансформація стійкого порівняння у фразеологічну одиницю може відбуватися двома способами:

1) формальне перетворення: вилучення елемента, що вказує на сам факт порівняння (зазвичай таким елементом виступає порівняльний сполучник) (напр., укр. *впертий як осел та осел*);

2) переосмислення компаративного значення порівняння без зміни структури. Первинне значення при цьому залишається, але стає у такому разі прямим значенням словосполучення (В. Огольцев наводить приклад порівняння *дим стовпом*, у якому первинне значення – безпосередньо вихід великої кількості диму з печі, і переносне – шум, гамір, безлад) [6, 62–64].

Деякий інший погляд на формування компаративної фразеологічної одиниці та її змістового навантаження має М. Ф. Алефіренко, акцентуючи увагу на її належності до знакової системи мови. На думку науковця, та лінгвокультурологічна інформація, яку відображає та містить у собі КФО, виражається завдяки трьом основним характеристикам КФО-знака: матеріальності, відтворюваності й умовності. Що ж до *матеріальності*, то М. Алефіренко стверджує, що КФО-знак неодмінно має мати матеріальну форму, завдяки якій передаватиметься те змістове навантаження, яке має одиниця, оскільки за його відсутності він перестає виконувати комунікативну функцію, а отже, перестає бути знаком. Другою важливою властивістю КФО-знака є його *відтворюваність*, адже саме завдяки відтворюваності мова постійно існує як безліч комбінацій лінгвістичних знаків, які, у свою чергу, окремо існують лише безпосередньо під час артикуляції. Як відзначає М. Алефіренко, “компаративні фразеологізми як комунікативно-експресивні елементи мовної системи відтворюються у вигляді статичної комбінації словесних знаків, які виступають структурними компонентами КФО-знака” [1, 7–8]. Саме ця риса КФО, на думку лінгвіста, дає нам змогу зрозуміти особливість компаративного фразеологізму, оскільки КФО – це, по суті, новий знак, який утворюється внаслідок комбінації певних словесних знаків (компонентів порівняння), які при цьому втрачають свою знакову природу і стають звичайними структурними елементами новоутвореного знака. М. Алефіренко наводить приклад зі знаками *танути* і *дим*, комбінація яких утворює стійке порівняння *танути як дим*, що має зовсім інше значення, відмінне від значень цих двох компонентів. Останньою властивістю КФО-знака, яку М. Алефіренко вважає найважливішою з усіх трьох, є *умовність, невмотивованість* зв'язку між означуваним і означальним. Саме це й визначає компаративний фразеологізм як одиницю вторинної номінації, коли звукова оболонка не має очевидного зв'язку зі змістовим навантаженням одиниці загалом. Отже, дослідник робить такий висновок: лише дослідивши значення КФО, можна зрозуміти його суть. Аналізуючи значення компаративних фразеологізмів, він звертає увагу на досить важливу роль, що її у значенні КФО відіграє емоційно-експресивний компонент, адже фразеологічні одиниці передають не просто інформацію як констатацію факту, а ставлення народу-носія мови до певного предмета чи явища, його суб'єктивне сприйняття і оцінку. А допомагає в цьому порівняння, яке здавна вважається основою оцінного, експресивно забарвленого значення, про що також й згадує В. Телія, стверджуючи, що “оцінну шкалу можна порівняти з особливого роду семіотичною мікросистемою, у якій «задані» квазістереотипи як основи порівняння, «звичні» для даної лінгвокультур-

ної спільноти” [7, 49]. За В. Телією, стереотипом є те, що у КФО ми називаємо основою порівняння, тобто предмет або особа, що є носієм ознаки, на основі якої і здійснюється порівняння.

Глибше оціню функцію компаративних фразеологічних одиниць вивчає К. Мізін, розглядаючи КФО в аксіологічному аспекті. Він зауважує, що, хоча компаративні фразеологізми і вважаються стандартним способом оцінювання предметів та явищ об’єктивної дійсності, усе ж деякі з них не передають оцінки, а просто інтенсифікують пейоративність або мейоративність образу-еталона. Вивчаючи оцінність, притаманну КФО, лінгвіст дотримується думки, що оцінка є елементом значення мовної одиниці будь-якого рівня, а оскільки фразеологічна одиниця є результатом взаємодії кількох таких мовних рівнів, то вона фактично містить у собі комбінацію таких оцінок, які, своєю чергою, формують оцінку всієї одиниці загалом. К. Мізін проводить аналогію між структурою оцінки (*суб’єкт оцінки – об’єкт оцінки – основа оцінки*) та компаративною моделлю (*суб’єкт порівняння – основа порівняння – порівняльна частина*). Далі вчений порівнює компоненти двох представлених схем. *Суб’єктом оцінки* він називає людину чи соціум, із боку якої/якого відбувається оцінювання. *Суб’єктом порівняння* ж виступає та особа чи предмет, стосовно яких і вживається порівняльна структура. Далі К. Мізін трактує *об’єкт оцінки* – предмет, дію чи факт, тобто той фрагмент навколишньої дійсності, який, власне, оцінюють. У КФО, на думку вченого, він може бути представлений суб’єктом порівняння чи лінгвокультурологічною інформацією, якою володіють носії мови. Останнім елементом схеми є *основа оцінки* – елемент, який виражає саму суть оцінки й залежить переважно від стереотипних уявлень членів конкретної мовної спільноти про добро та зло. Елементів порівняння, які детермінують основу оцінки, К. Мізін виокремлює три: 1) основа порівняння; 2) образ-еталон; 3) основа порівняння та образ-еталон, разом узяті [5, 68–70].

На компаративні фразеологічні одиниці як на засіб вираження емоційно суб’єктивної оцінки звернула увагу також С. Берлізон, констатуючи, що оцінна фразеологія відрізняється від простої лексики, яка просто характеризує предмети і явищам об’єктивної дійсності, тим, що виражає упереджене ставлення (і позитивне, і негативне) мовця до цих самих предметів та явищ. Джерелами виникнення цієї емпатичної функції, на думку С. Берлізон, є засоби, які формують експресивні й емоційні властивості КФО (насамперед механізм утворення стійких порівнянь). Це переважно семантико-стилістичні засоби, а саме:

образність, тобто згадане вище застосування характеристики предмета, який належить до одного класу, до предмета-представника іншого класу (напр. КФО *as hard as a stone* – твердий, як камінь);

переносне значення першого компонента КФО (переважно прикметника) (напр. *as smart as paint* – “дуже спритний”, “винахідливий”);

двоплановість КФО, коли семантична цілісність усієї одиниці не відповідає семантиці окремих компонентів КФО (відсутність мотивації) (напр., *get on like house on fire* – “дуже швидко робити успіхи в чомусь”).

Так бачить процес виникнення експресивно-оцінного навантаження в компаративних фразеологізмах С. Берлізон [2, 22–27].

Висновки. Отже, вивчивши погляди науковців на вербалізацію позамовного змісту в системі компаративних фразеологічних одиниць, маємо підставу стверджувати, що найпоширенішими засобами вираження суб’єктивної оцінки представниками певного мовного соціуму є лексико-семантичні процеси, завдяки яким окремі значення компонентів стійкого порівняння трансформуються в єдине, цілісне, емоційно забарвлене, фразеологічне значення, якого набуває внаслідок перебігу цих процесів фразеологічна одиниця компаративного типу.

Література

1. Алефіренко М. Ф. Компаративні фразеологізми : метод. розробки з курсу загального мовознавства / М. Ф. Алефіренко. – К. : Київ. держ. пед. ін-т ім. О. М. Горького, 1976. – 27 с.
2. Берлізон С. Б. Компаративные фразеологические единицы – средство выражения экспрессии и эмоциональной оценки / С. Б. Берлизон // Проблемы семасиологии и лингвостилистики. – Рязань : Изд-во Рязан. гос. пед. ин-та, 1973. – Вып. 1. – С. 3–72.
3. Заздравних Є. О. Діахронічні та синхронічні варіації значення фразеологічних одиниць як результат впливу мовної картини світу / Є. О. Заздравних // Гуманітар. вісн. – 2007. – Т. 2, № 11. – С. 343–347.

4. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учебник / А. В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высш. шк., Дубна : Изд. центр “Феникс”, 1996. – 381 с.
5. Мізін К. І. Психолінгвістичний експеримент чи соціолінгвістичний моніторинг? Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології (на матеріалі компаративної фразеології) / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 67–79.
6. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии / В. М. Огольцев. – Л. : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1978. – 159 с.
7. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 144 с.

Статтю подано до редколегії
10.03.2011 р.